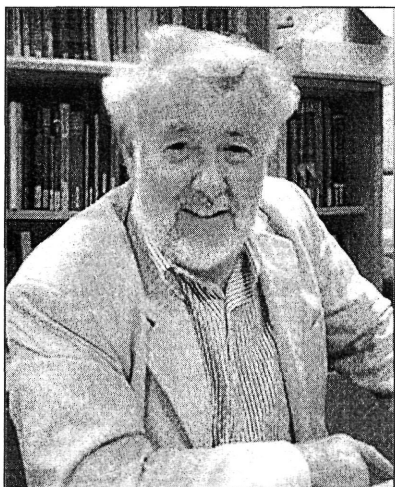

ANDREW SHERRATT

1946. május 8. – 2006. február 24.

Hatvanadik születésnapja előtt néhány héttel váratlanul elhunyt a kitűnő régész, Andrew Sherratt, 32 évig az oxfordi Ashmolean Museum kutatója, és mindössze néhány rövid hónapig a sheffieldi egyetemen szinte személyére szabva létrehozott új tanszék (Az Óvilág őstörténete = Chair in Old World Prehistory) vezetője. A Békés Megyei Múzeumok Közleményeinek nem feladata megemlékezni sheffieldi régészek haláláról. Itt azonban egy olyan kutatóról van szó, aki jelentős szerepet játszott a Békés megyei régészkedésben is.

Ehhez a kiindulópontot a Magyarország Régészeti Topográfiajának, egy hatalmas munkával járó tudományos sorozatnak az első kötetei jelentették. 19 megyénk közül eddig

mindössze három vette komolyan a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének kezdeményezését: Veszprém, Békés és Pest. Máig (több mint negyven év alatt) összesen kilenc, egységesen szerkesztett kötet jelent meg. Négy a teljes Veszprémről, három Békés megye feléről, mégpedig a (hajdani) szeghalmi, szarvasi és központi járásokról, kettő pedig Pestből (egyik a budai-szentendrei, a másik a váci-szobi). Tudománypolitikánk nagyobb dicsőségére, a régészeti topográfiai programok központi (akadémiai vagy állami) támogatása és szervezése, valamint automatikus akadémiai kiadása számomra ismeretlen – de bizonyára obskúrus – okokból megszűnt, és a munkák folytatását (és súlyos milliókat igénylő kiadását) a megyei múzeumi szervezetekre hárították (már amennyiben azoknak szándékukban van folytatni). Oktalan tudománypolitikai döntés gyakran előfordul hazánkban, de ennél oktalanabb azért ritkán. Kíváncsi lettem volna Andrew Sherratt véleményére erről, sajnos, nem kérdeztem meg tőle időben. Ráadásul manapság az autópályaépítésekkel kapcsolatos ásatások szinte teljesen lekötik az érintett megyék munkarejét, így a topográfiai esetleges folytatásai az országnak legalább a felén olyan időkre napolódnak el, amikor – objektív okokból – talán már nem is lehet magas fokon elvégezni az ilyesféle kutatásokat.

Sherratt a hatvanas években megjelent veszprémi topográfiai kötetekre figyelt fel, legelsőként a külföldi szakemberek sorából. Ebben segítette az, hogy haj-

dani munkahelyének, az Ashmolean Museumnak, ennek a 17. század végén alapított nagyszerű intézménynek csodálatos könyvtára van. Mikor fiatal kezdőként először látogatott hazánkba (emlékezetem szerint 1973 nyarán), akkor a veszprémi munkák már befejeződtek, sőt meg is jelentek. Így a békési terepjárásokkal ismerkedett meg Torma István kalauzolásával. Jelesen a szeghalmi járás régészeti topográfijával, amelynek munkálatai akkor éppen a tetőpontjukon voltak,¹ míg a második békési kötetnek, a szarvasinak a terepmunkái csak a következő évben kezdődtek el.² A magyarországi kutatásairól beszámoló három vagy négy tanulmányában világosan megírta, hogy a topográfiai munkák (hazánkban mindmáig alábecsült) jelentősége, páratlan volta és rendkívüli fontossága miatt döntött végül a Békés megyei kutatások mellett.³ Az mindenesetre sokat mondó tény, hogy ősrégészetünk itthon végzett jelentős nemzetközi ásatásai egy kivétellel a Körös tágabb völgyében kerültek és kerülnek sorra, és az eddigi komoly ötből⁴ három a szeghalmi járás területén. Az sem lehet a véletlen eredménye, hogy kerek húsz évvel ezelőtt az MTA Régészeti Intézetének hajdani igazgatója, Bökönyi Sándor a békési 2. kötet területének egy részét – Gyomaendrőd határának a délnyugati részét – választotta ki (egy dunántúli és egy borsodi térséggel szemben) mikrorégiós régészeti ásatások és más kutatások számára.⁵

Sherratt néhány pontban összefoglalta, miért volt annyira alkalmas intenzív felszíni (és azt követően ásatásokkal történő) régészeti kutatások számára éppen az Alföldnek ez a része, tehát a Körösök völgyei és különösen Békés megye:⁶

¹ Ecsedy István – Kovács László – Maráz Borbála – Torma István: Békés megye régészeti topográfiaja. A Szeghalmi járás. IV/1. Szerkesztette Torma István. Budapest, 1982.

² Jankovich B. Dénes – Makkay János – Szőke Béla Miklós: Békés megye régészeti topográfiaja. A Szarvasi járás. IV/2. Szerkesztette Makkay János. Budapest, 1989.

³ Külföldi kollégáink általában nem fukarkodnak dicsérettel régészeti topográfiaink célkitűzéseit és eredményeit illetően. Ez azonban nem minden esetben jelenik meg írásaikban is. W. Parkinson nekem szóban közölt elragadtatott véleményének („nem is tudjuk, milyen fontos és jelentős munkáról van szó”) például nyoma sincs disszertációjában: William A. Parkinson: The social organization of Early Copper Age tribes on the Great Hungarian Plain. A dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the University of Michigan. 1999. 17–18. Jelentősebb visszhangot kapott Krisztina Kosse disszertációja (Settlement ecology of the Körös and Linear Pottery cultures in Hungary. BAR Int. Ser. 64. Oxford, 1979; például Sherratt ismertetése in: Proceedings of the Prehistoric Society, 46. 1980. 382–383), amelynek adatai kizárólag (és számos megfigyelése nagyrészt) Kalicz Nándor és Makkay János akkor még közöletlen munkáiból ered. K. Kosse mindössze annyit tett, hogy az – akkori – nyugati tudomány éppen időszerű (mára jórészt mulandó és elfeledett) szemléletét korrekten vegyítette össze maradandó terepadatokkal és megfigyeléseinkkel.

⁴ Magyar–szovjet ásatások Herpályon, Berettyóújfalu mellett a hetvenes években, Százhalombattán jelenleg magyar–svéd együttműködés, Andrew Sherratt és Torma István Dévaványa környékén, A. Whittle és Zalai Gaál István ugyanott, és legújabban William Parkinson ásatásai Vésztőn a Mágori domb közelében, két rézkori lelőhelyen.

⁵ A munkálatokról beszámoló első kötet: Cultural and landscape changes in South-East Hungary. Vol. I. Reports on the Gyomaendrőd Project. Szerkesztette Bökönyi Sándor. Budapest, 1992.

⁶ Elsősorban SHERRATT 1984. 155–156; továbbá SHERRATT 1982a. 287–288. Lásd még SHERRATT 1982; SHERRATT 1983; SHERRATT 1987. Sherratt négy, kimondottan Békés megyével kapcsolatos tanulmánya (1982a, 1983, 1984 és 1987) annak idején hazánkban semmiféle visszhangot nem váltott ki. Ez a rövid ismertetés megkésve bár, de ezt is szándékozik némileg pótolni.

a) Közép-Európának éppen ama vidéke ez, ahol hajdanában nagyon jelentős korai földművelő telepek jöttek létre.

b) Nem volt nagy erózió, és ez, társulva a földművelés sokáig egyszerű technológiájával, fölöttébb sikeressé tehet felszíni kutatásokat (terepjárásokat). Másutt, Közép- és Nyugat-Európában az újkőkori és későbbi települések maradványait a földművelő technológiák évezredek-évszázadok során (már a római kortól és a keltáktól kezdve) sokkal inkább megtizedelték.⁷

c) Kevés a csapadék mennyisége, és így a felszínre került edénycserepek egy ideig viszonylag jól megőrződnek. Ráadásul a vonatkozó újkőkori és későbbi művelődések egyébként is nagyon bőséges edényanyagot hagytak hátra, és változatosak a díszítései. Ez nem minden régi kultúrában van így, amit a legjobban talán a vonaldíszes kerámia alföldi és dunántúli anyaga közötti jelentős különbség mutat. Az eltérés okait nem ismerjük ugyan, de tény.

d) A lelőhelyek felderítését nagyban megkönnyíti a hajdani házépítési technika: egyes korszakokban nem (vagy nem csak) kizárólag cölöpös szerkezetű faházakat emeltek, hanem tapasztott falú építményeket, amelyeknek a kiégett maradványai (a paticskok) helyenként szinte fedik a szántott barázdákat.

e) Már a 19. század vége óta jelentős ásatások folytak a terület legnyugatibb részén (elsősorban Banner János vezetésével), és így a térség kulturális fejlődése az újkőkorból, a rézkorból és a bronzkorból alapjaiban ismert volt. Ez pedig nagyban megkönnyíti a terepjáráson található felszíni edénytöredékek kulturális besorolását, tehát a terepjárási leletek értékelését.

f) Az Alföldön nincs könyersanyag-előfordulás, így a máshonnan beszerzett (viszonylag kevés) kőszeköz is igen jó támpontokat ad más térségekkel való kapcsolatok felismeréséhez.⁸

g) A terepjárásokra alkalmas terület jelentős része nagyon hosszú ideig háborítatlan legelő volt. Az ilyen földek nagyon jól megőrizték a felszínhez közel fekvő régiségeket, bár legelő voltak azért hátráltatja is a terepjárásokat. Másrészt, amikor a 18. században Tessedik Sámuel révén elkezdődött a digózás, a talajjavítás egy sajátos módja,⁹ a felszínre került edénytöredékek hatalmas információs mennyiséget képviseltek, és esetenként jelentenek máig. (Jóllehet a digógödrök falainak jelentős részét azóta – újabb régészeti emlékek elpusztításával – bedöntötték, mint például Szarvas északkeleti részén az 56. számú hatalmas lelőhelyen is.)

h) A lelőhelyek általában megbízhatóan vannak a térképen rögzítve.

⁷ Meg kell mondani, hogy Sherratt tapasztalatai a hetvenes években helytállóak voltak. Azóta – mint saját Szarvas-környéki megismételt terepjárásainkon tapasztaltuk – a mélyszántások már jelentős mértékben megtizedelték a lelőhelyeket, és a felszínre került edénytöredékeket szó szerint porrá őrölték. Újabb töredékek pedig, mivel a szántások mélységét nem érdemes vagy nem lehet növelni, egyre kisebb számban kerülnek a felszínre. A terepjárások virágkora tehát elmúlt, anélkül, hogy az ország nagy részében a topográfiai munkákat elvégezték volna. Hatalmas kár, mulasztás vagy bűn!

⁸ SHERRATT 1982.

⁹ Lásd Makkay János in: A Szarvasi járás régészeti topográfiája. 1989. 16–17.

i) Magyar kutatók tollából megjelent összefoglaló munkák (monográfiák) sora foglalkozik a területen elterjedt kultúrákkal, amelyek megkönnyítik a terepjárási információk rendszerezését.

Nos, a békési topográfia korábbi és következő eredményeire építve,¹⁰ a brit-magyar kutatási program az MTA Régészeti Intézete és az oxfordi egyetem Ashmolean Museuma között hivatalosan 1979-ben kezdődött meg, és 1980-ban folytatódott.¹¹ Éppen úgy jelentett megismételt terepjárásokat, egyes lelőhelyek még alaposabb felszíni kutatását, geofizikai méréseket (pl. az ún. fluxgate survey, tehát a mágneses eltérések műszeres mérése¹²), valamint kisebb szondázó vagy leletmentő ásatást (sampling, tehát mintavétel) Dévaványa határában, elsősorban a Sártó és a Réhelyi gát nevű határrészekben. A kronológiai, társadalmi és egyéb következtetések elemzésének – főleg ilyen időtávoból – nem itt van a helye.

Annyi biztos, hogy csak sajnálhatjuk: Sherratt 1980 után félbeszakította a békési, és ezzel magyarországi kutatásait. Ennek oka egyszerű: az Ashmolean Museummal fennálló alkalmazotti viszonya nem tett lehetővé tartós terepmunkát, és bizonyára ezért kellett beszüntetnie a békési kutatásokat is.¹³ Figyelme – kényszerűségből? – fokozottan az általános jellegű kérdések felé fordult, és roppant széles területen folytatódott: az ekés szántástól az ősi fejésen át az alkohol és a kábítószeres legkorábbi használatának vizsgálatáig, és még sok más jelenségig: a kocsi, a megalitok, Trója dolgai, az indoeurópaiak, különösen C. Renfrew 1987-es elmélete. Ezekkel kapcsolatos tanulmányai hozzáférhetőek a már említett gyűjteményes kötetében (SHERRATT 1997/2004).

¹⁰ Sherratt a Szarvasi járás topográfiai kutatásaira vonatkozó ismereteit nem a kötet szerkesztőjétől vagy munkatársaitól szerezte be, hanem érthető módon a Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága és a közös kutatások akkori munkatársától, G. Gy.-tól, aki az illegálisan kezébe került szarvasi kézirat alapján számos hamis és helytelen adatot szolgáltatott számára. Ezekre azonban ebben a nekrológban nem lenne ildomos kitérni. Csak egyetlen példát: SHERRATT 1984. 156 szerint a Szarvasi járás topográfiai munkái 1975-ben kezdődtek meg. Valójában 1974. április 8-án, vagy ha ide számítjuk Bakay Kornél kezdeti kísérleteit, akkor még hamarabb. G. Gy. azonban csak 1975-től volt hajlandó részt venni a terepjárásokban (holott 1974 őszétől az MTA RI keretéből éppen terepjárások céljára kapta a fizetését), és ezért adott hamis adatot A. Sherrattnak. Szintén nem felelt meg a valóságnak az az információja, hogy a Régészeti Topográfia magyarországi munkálatait Gazdapusztai Gyula szegedi egyetemi tanár öntötte volna végleges formába (SHERRATT 1983. 156). Gazdapusztai pusztán Banner Jánosnak még a második világháború idején megfogalmazott és éppen hogy elkezdett topográfiai tervét ismételte meg (Banner János: Régészeti feladatok a Délvidéken. Délvidéki Szemle, 1942. 45–51). A topográfiai kutatások szempontjait Balás Vilmos közreműködésével Patek Erzsébet körvonalazta akkor, amikor az urnamezős kultúráról írott monográfiájának lelőhelyeit gyűjtötte össze.

¹¹ SHERRATT 1983. 157.

¹² SHERRATT 1983. 156–157.

¹³ SHERRATT 1982. 250. My conditions of employment at Oxford do not permit fieldwork other than in periods of annual leave. Így amikor a növekvő család ragaszkodott az évi rendszeres nyaraláshoz, akkor a család együtt töltött nyári heteit össze kellett kapcsolni a régészkedéssel. Megérthetjük, hogy nem a békési mezők, hanem Bretagne megalitikus emlékei mellett döntöttek, amelyekről egyébként az Ashmolean Museumban találtak addig közöletlen, még a franciák számára is ismeretlen 19. századi rajzokat és feljegyzéseket.

Kiemelem közülük a G. Childe életével és tudományos pályafutásával, valamint elméleteivel foglalkozó két fontos cikkét,¹⁴ amelyek nemcsak Childe életművének megértéséhez segítenek hozzá, hanem egyúttal az európai ősrégészet kialakulásának és másfél évszázados fejlődésének kiváló vázlatát is adják. Elmélyült elméleti munkássága alapján aligha véletlen, hogy Sherratt mindkét rendelkezésemre álló nekrológja¹⁵ Gordon Childe-éhoz hasonlítja széles látókörét, érzékenységét a történeti folyamatok iránt, nyelvtörténettel kapcsolatos érdeklődését. Különösen kiemelik a korai termelőgazdálkodás eredetével és terjedésével kapcsolatos munkásságát, és több mint valószínű, hogy ez irányú érdeklődése hozta el hazánkba is. Meglepő, hogy egyik nekrológ sem említi magyarországi terepmunkáját. Viszont jegyzi azt a mondását, hogy az ősrégészet ma is – és még sokáig – lényegében nem más, mint Childe árnyával – fogatkozó tanítványaival és követőivel – folytatandó párbeszéd. Nagyon röviden néhány sor pályafutásának állomásairól.

Vidéki iskolák után egyetemi tanulmányait egyből Cambridge-ben kezdte el, 1965-ben a Peterhouse kollégium ösztöndíjasaként, két olyan nevezetes professzor irányításával, mint Grahame Clark (könyve jelent meg magyar fordításban) és a fiatalon (1976-ban) elhunyt David Clarke. Kettejük közül az utóbbi gyakorolt nagy hatást a fiatal kutató szellemi pályafutására,¹⁶ az előbbi inkább a sikeres pályakezdésre. Doktori értekezését 1976-ban védte meg, címe: *A délkelet-európai bronzkor kezdetei*. Ekkor már (1973 óta) az Ashmolean Museum segédőre (assistant keeper) volt, és ott is dolgozott 32 évig. Mindenki számára meglepő – így utólag –, hogy tudományos munkásságát csak 1997-ben ismerték el azzal, hogy egyetemi előadó lett, majd csupán 2002-ben tüntették ki professzori címmel. Pedig már Cambridgeben ismert volt, milyen gondot fordít tanítványaira. Oxfordban pedig évtizedekig zajlottak a kora reggel Sherratték lakásán kávé mellett kezdődő, ebéd mellett és ebéd után folytatódó oktatások, amelyek valamelyik sörözőben vacsoránál zárultak. Jómagam 1979-ben vettem részt egy ilyen egész napos tudományos ülésszakon, amelyen természetesen a Békés megyei régiségek is szóba kerültek.

2005-ben tette át székhelyét Sheffieldbe feleségével, Susannal együtt, aki a műkénéi régészet kiváló szakértője. Ennek a váltásnak az okáról a nekrológok nem írnak. Arról van szó, hogy a Susan személyére és ismereteire szabott, S. Hood és felesége által alapított oxfordi egyetemi állásra a tanári bizottság egy másik – szőke – pályázót jelölt ki. Ez bőven elegendő volt, hogy a pályafutásukból még hátralévő 5-6 évre az európai régészet központjából mindketten egy olyan „vidéki” egyetemre távozzanak, ahol majd jobban megbecsülik őket. És ahol hatalmas lelkesedéssel kezdtek munkához. A Halál azonban közbeszólt. Sherratt három gyermeket hagyott hátra: Alister, Matthew, Clare.

¹⁴ SHERRATT 1997/2004. 38–66 (először megjelent 1989-ben), illetve 490–505 (először megjelent 1995-ben).

¹⁵ C. Broodbank in: *The Guardian*, 2006. március 10., 32., valamint név nélkül in: *Times*, 2006. március 9., 68. Mindkettőt Helen Hughes-Brock (Oxford) szívességéből ismerem.

¹⁶ SHERRATT 1997/2004. 158.

Andrew Sherrattról – és Békés megyei kutatásairól – itt most röviden összefoglalva azt írhatom: nemcsak a magyar Régészeti Topográfia módszerét és eredményeit ismertette meg okosan és elismerően az egész világ tudományosságával, hanem magát a vidéket, a Körösök völgyét is csábító célponttá tette külföldi kutatók számára. Gordon Childe Hódmezővásárhely ásatásait propagáló könyvei és cikkei után elsősorban ennek tulajdonítható az *aránytalan külföldi* ásatási és tudományos érdeklődés a megye és a Körösök vidéke iránt. Magyarország és a magyar régészet jó hírré és jó barátta tett szert Sherratt és kollégái révén és személyében. Bármilyen kérdéssel is foglalkoztak tanulmányai, soha nem mulasztott el *pontosan és részletesen* utalni az oda kíváncsi magyarországi régészeti leletekre. Ez bizony – éppen Gordon Childe kivételével – nagyon ritkán fordul elő a velünk foglalkozó külföldi irodalomban.

Makkay János

IRODALOM

SHERRATT 1982

Sherratt, A.: Mobile resources: settlement and exchange in Early Agricultural Europe. In: Renfrew, A. C. – Shennan, S. J. (eds): *Ranking Resources and Exchange*. Cambridge, 1982. 13–26. Részben újra közölve in: SHERRATT 1997/2004. 252–269.

SHERRATT 1982a

Sherratt, A.: The development of Neolithic and Copper Age settlement in the Great Hungarian Plain. I. The regional setting. *Oxford Journal of Archaeology*, 1:3. 1982. 287–316. Részben újra közölve in: SHERRATT 1997/2004. 270–293.

SHERRATT 1983

Sherratt, A.: The development of Neolithic and Copper Age settlement in the Great Hungarian Plain. II. Site survey and settlement dynamics. *Oxford Journal of Archaeology*, 2:1. 1983. 13–40. Újra közölve in: SHERRATT 1997/2004. 293–319.

SHERRATT 1984

Sherratt, A.: Early agrarian settlement in the Körös region of the Great Hungarian Plain. *Acta Archaeologica Hungarica*, 35:1–2. 1984. 155–169.

SHERRATT 1987

Sherratt, A.: Neolithic exchange systems in Central Europe, 5000–3000 b. c. In: Sieveking, G. – Newcomer, M. (eds): *The human uses of flint and chert*. Cambridge, 1987. 193–204. Részben, és a címben megváltozott keltezéssel (6000–3500 BC) újra közölve in: SHERRATT 1997/2004. 320–332.

SHERRATT 1997/2004

Sherratt, A.: *Economy and society in prehistoric Europe: changing perspectives*. Edinburgh, 1997. Transferred to digital print 2004.